

*Аспірант К. В. Діденко,
Науковий керівник доктор арх., професор О.П. Буряк
Кафедра Основ архітектури
Харківського національного університету будівництва та архітектури*

РОЗВИТОК ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА У СТОЛИЧНОМУ ХАРКОВІ (1917-1934 РР.): ЕТАПИ І СТАНОВЛЕННЯ

Анотація. У статті розглядається еволюція програм житлового будівництва у період 1917-1934 рр., коли Харків був столицею України. Виявлено п'ять етапів розвитку житлового будівництва.

Ключові слова. Програма розвитку міста, житлова програма, житлові кооперативи, робітниче селище, будинок-комуна, жилкомбінат.

Вступ.

Актуальність. Необхідність проведення дослідження житлового будівництва в столичному Харкові є очевидною, у зв'язку зі збільшенням обсягів реконструкції та підвищеним інтересом до проектування та будівництва нового житла. Проектування у міському середовищі неможливо без урахування історичних умов. У розглянутій період відбувався один з найбільш інтенсивних етапів соціального і політичного перетворення суспільства. Це спричинило виникнення нових архітектурних концепцій житла, які відобразили нові суспільно-культурні цінності.

Постанова мети. Виявити етапи розвитку житлового будівництва у столичному Харкові. Позначити програми житлового будівництва і концепції розвитку міста в 1917-1934 рр., характерні для кожного з етапів.

Характер проблеми. У наші дні відбуваються інтенсивні перетворення у суспільстві, які ведуть до переосмислення житлових потреб. Але незважаючи на велику кількість пропозицій на ринку житла, не існує продуманих концепцій і програм. Особливо мало уваги приділяється дешевому житлу, хоча у європейських країнах це питання вже давно активно проробляється. Основні принципи житлового будівництва не виявлено, а також більшість тих, які могли б бути корисні забуті.

Матеріали і методи дослідження. У ході роботи систематизовано і використано краєзнавчі публікації, проектні та ілюстративні матеріали, періодичку та оригінальні документи з архівних фондів Харкова. Основним методом дослідження став комплексний історико-генетичний та структурно-

типологічний методи, які спираються на виявлення та упорядкування фактичного матеріалу.

Виклад основного матеріалу. Харків було проголошено столицею Української Радянської Республіки на Першому всеукраїнському з'їзді Рад, який відбувся 11-12 (по ст. ст.), тобто 24-25 грудня 1917 року[1]. Цим було покладено початок періоду, який тривав 17 років, до перенесення столиці УРСР до Києва (1934 г.), і зробив дуже важливий вплив на весь наступний розвиток міста.

1. У ході революційних подій 1917 року і громадянської війни, що розгорнулася за цим, будівництво у місті було перервано, житловий фонд, як і вся міська нерухомість, приходили в занепад. Масове переселення жителів підвалів і нетрів у квартири «буржуазії» і інтелігенції, було першими засобом забезпечити житлом трудові маси населення. Заселення велося «покімнатно» і супроводжувалося «ущільненням» колишніх мешканців. Значну частину житлового фонду було передано під численні новостворені радянські установи, що також прискорило настання житлової кризи.

Вже у 1919 році у Харкові губвиконком обговорював питання розширення міста і поліпшення житлових умов трудящих. У 1920 році спеціальна комісія приступила до розробки умов конкурсу на кращий проект перепланування міста.

2. У 1922-1923 рр., після закінчення війни і переходу до нової економічної політики, паралельно з відновленням комунальної інфраструктури та житлового фонду, починають розроблятися плани реконструкції Харкова, програми розвитку столиці радянської України.

У 1922 році уряд України затвердив проект розширення міської межі Харкова, а у 1923 було проведено закритий конкурс на ескізний проект планування нового житлового району на колишніх університетських землях в північно-західній частині міста. У конкурсі брали участь академік архітектури А.Н. Бекетов, професор А.Г. Молокіні, видатний інженер-містобудівник А.Л. Ейнгорн і архітектор міськомхоза В.К. Троценко. Останній і став переможцем конкурсу.

А.Н. Бекетов у статті «Короткий огляд найближчих завдань і перспектив Акціонерного будівництва в Харкові і на Півдні Росії взагалі» (23 березня 1923 р.) пише: «Місто Харків, як столиця України <...> став в даний час найбільшим торговим, культурним і адміністративним центром не тільки Україна, але і всього Півдня Росії і Криму.

Зростання населення міста, незважаючи на житлову потребу, прогресує дуже інтенсивно, як по околицях його, так і у центрі; таким чином, саме життя підказує про нагальну і правильну постановку справи великого містобудування у двох головних напрямках:

а / селищної будівництва та б / міського будівництва.

З таких для <...> великого будівництва слід конкретно вказати наступні підприємства:

1 / Зведення у районі м. Харкова таких великих поселень як:

а / «Святопілля» - на 30.000 жителів, б / «Райгород» - на 40.000 жителів, в / «Новий Харків» на 50.000 жителів і д / за орендованій селянами ділянку під селище «Привілля» - на 60.000 жителів.»[2] Отже, першою спробою пом'якшення дефіциту житла і впровадження соціальних програм в структуру міста в Харкові (як, до речі, і в Москві в цей період) стало будівництво робітничих селищ, заснованих на принципах «міста-саду». [3]

Робітничі селища будуються поблизу від промислових підприємств. З'являються селище на Лисій горі з одноповерховими збірними дерев'яними будинками, що було зведено харківськими філіями московської контори «Стандартстрой», під назвою «Червоний Жовтень» з вулицею «Новий побут», селище у районі Баварії і три селища від найбільших машинобудівних заводів Харкова два по Московському проспекту, третій по Плеханівській вулиці. Забудова велася поквартально, таким чином, в межах кварталів були побудовані кілька десятків (35) [4] однотипних зблокованих цегляних двоярусних будинків-котеджів, за проектом архітектора В.К. Троценко за участю П.З. Крупко і В.І. Богомолва. З'явилися селища на Лисій горі «Червоний Жовтень», в районі Баварії.

3. У період 1924-1926 рр. відбувається перехід від будівництва селищ з малоповерхової забудовою до спорудження 3-4-поверхових будинків. «Планувальна комісія укравиконкому» [5], обговорюючи питання, який саме тип будівель потрібно впроваджувати у місті, прийшла до висновку: необхідно будувати виключно чотириповерхові будинки і тільки у тих районах, де вже існує каналізація і водопровід. Прикладом подібного типу житлових будинків може послужити селище ім. Артема на південно-східній стороні міста, що було зведено у другій половині 20-х років, де споруджувалися 3-4 поверхові секційних будинку (архітектори М.А. Зеленін, В.І. Богомолв, І.Г. Таранов-Білозеров).

У 1925 році у відділі комунального господарства міськвиконкому під керівництвом інженера І.Ф. Войткевича і архітектора А.А. Мейна було розпочато роботи по виконанню загальної схеми нового генплану. Виконані ними розробки допомогли вибрати місця для будівництва нових заводів у південно-східній частині міста. [6]

Примітно, що у Харкові вже у 1925 році відбувається спроба втілення ідеї будинки-комуни на Товкачівка, нині Студентська вул. (Будинок-комуна на 2 тис. люд.) За проектом В.К. Троценко[7], що дещо випереджає будівництво будинків-комун у Москві, де перша спроба здійснюється у 1926-1928 (Будинок-комуна у Хавско-Шаболівському провулку) [8].

4. У документі «Резолюція з доповіді уряду» на XI окружному з'їзді Рад Харківщини (1927 г.) було сказано: «... про необхідність залишати на потреби житлового будівництва республіканських підприємств, що розташовано на території Харкова і Харківської округи. Для цієї мети з'їзд вважає за необхідне зосередити всі відрахування установ і підприємств окружного масштабу, які раніше передавалися у республіканський фонд, у окружному фонді житлового будівництва» [9].

Відповідно до вищезазначеного документа з 1927 року починається період активного будівництва, протягом якого кількість кооперативів стрімко зростає, надбудовуються старі будівлі. Будівництво вели одночасно кооперативи, відомства, однак збільшення обсягу житлового будівництва здійснювалося в основному за рахунок створення нових житлових кооперативів. Для порівняння, якщо на 1 жовтня 1925 року кооперативів налічувалося 15, то на 1 квітня 1927 їх було вже 115[10]. При Харківському виконкомі навіть був створений «Фонд сприяння кооперативному житловому будівництву» [11 – 350 років].

З'являється тенденція давати домівкам, що будуються найменування пов'язані з професіями майбутніх мешканців: «Червоний промисловець» по проспекту Правди, 5, «Радянський книгар» по Проспекту Правди, 1, 1930, «Комунальник», житловий будинок на розі вулиці Пушкінської та Пушкінського в'їзду будинок, 1929-1931 роки, «Дзержинець» житловий будинок по Пушкінському в'їзду, побудований за проектом А.В. Линецького, Житловий будинок «Південна залізниця» за проектом академіка архітектури О.М. Бекетова, «Комунар» по вул. Гіршмана, 17, 1929 рік, будинок письменників «Слово» побудований в 1927 році і багато інших.

Серед активних забудовників того часу потрібно згадати такі жител-ні кооперативи заводів як: «Серп і молот» (житловий будинок по Безуглому провулку на 56 квартир, 1927 рік), «ВЕК», «Здоров'я», «Зв'язок», «Червоний Промінь» та інші. За 1928 рік ЖБК побудували в Харкові 76 будівель площею 30 292 тис. м², це 644 квартири для 3300 мешканців[12].

Наприкінці 1920-х рр. починається розробка та будівництво, так званих, житлових комбінатів, тобто житлових комплексів з побутовим обслуговуванням. Наприклад можна згадати житловий комплекс «Червоний промінь» по Московського проспекту, «Новий Харків», який також називали «Соцмісто ХТЗ», житлові комплекси «Задержпром'я»

5. У 1931-1932 рр. активно розробляються програми розвитку міста. Ведеться статистика по кількості вкладів в будівництво (житлового, комунального, промислового та т.д.). «План місцевого будівництва по місту Харкову згідно з контрольними цифрами» 1931 р. дуже детально описує ситуацію з різних напрямків будівництва в місті за період 1927-1931 рр., намічає

на 1932 рік збільшення частки участі житлової кооперації з 20,3% до 46%, і зведення частки приватного сектора до нуля. За програмою житлового будівництва на 1932 рік має бути побудовано 524 тис. м² житлової площі, і за цієї умови кількість житлоплощі буде збільшено з 5.3 м² на особу. до 6 м² [13].

Розпочаті ще у 1925 році роботи по виконанню загальної схеми нового генплану отримали продовження у 1929 році. Але роботу, яку було виконано планувальним бюро під керівництвом А.А. Мейна для розробки схеми розвитку міста, було відхилено через те, що проект ґрунтувався на ідеях дезурбанізації. У 1931 році Раднарком УРСР доручив незадовго перед тим організованому інституту Діпромисто УРСР розробити детальний генеральний план Харкова під керівництвом інженера А.Л. Ейнгорна та архітектора А.М. Касьянова. У результаті напруженої трьохрічної роботи проект було завершено. Планом передбачався розвиток міста у східному і частково у західному напрямках. Селітебні райони пропонувалося розмістити «переважно у найбільш здорових піднесених частинах» міста: у центральному Нагірному, Червонозаводському, Салтівському («вперше освоюваному районі»), Лосєво-Основ'яненському, Холодно-Гірському, Ново-Баварському[14].

У 1932 році в Харкові замість чотирьох районів створюється шість: Червонозаводської, Нагорний, Ленінський, Жовтневий, Краснобаварський, Тракторний завод.

У 1934 році, з тим, що столицю було перенесено до Київа, умови змінилися «розвиток Харкова загальмувався, але не обірвався»[15]. І, незважаючи на те, що вищезазначені події спричинили необхідність коригування плану, який було затверджено із внесеними змінами у 1938 році, вельми важливі рішення цього плану були реалізовані. До числа втілених містобудівних рішень відноситься утворення на сході міста найбільшого промислово-житлового району, забудову якого здійснено за лінійним принципом – селище від ХТЗ.

Висновки.

Розвиток житлового будівництва у Харкові протягом столичного періоду, незважаючи на його відносну стислість, включає п'ять якісно-но різних етапів.

Перший етап, з 1917 по 1921 роки – час революції і громадянської війни, коли нове будівництво не велося, інфраструктура міського господарства перебувала в кризі, а використання існуючого житлового фонду кардинально змінилося відповідно до соціальних змін у суспільстві.

Другий етап охоплює 1922-1924 рр. – це період перших спроб пом'якшення гострого дефіциту житла шляхом будівництва робітничих селищ поблизу найбільших харківських заводів.

Третій етап – це період з 1924 по 1926 рр., коли зведення малоповерхового житла було визнано раціональним і почали будуватися селища у 3-4 поверхи. Саме в цей час у Харкові будується будинок-комуна.

Четвертий етап (1927-1931 рр.) може бути охарактеризовано сплеском будівельної активності, різким зростанням кількості кооперативів, появою у Харкові житлових комбінатів.

Нарешті, за час п'ятого етапу (1931-1934 рр.) практика житлового будівництва щодо забезпечення житлоплощею населення міста продовжується. У 1931-1932 рр. розпочато новий етап містобудівного розвитку Харкова, розробляється генплан соціалістичної реконструкції міста, який закладає напрямки розвитку міста на багато років вперед.

Епоха, коли Харків був столицею Української РСР, надала потужного поштовху для розвитку міста по безлічі напрямків. Було закладено найважливіші положення для розвитку міста, розроблено принципово нові типи житлових структур, зведено одні з найцікавіших житлових будинків і комплексів міста.

Литература.

1. Лейбфрейд А.Ю., Полякова Ю.Ю. Харьков. От крепости до столицы: Заметки о старом городе. – Харьков: Фолио, 2001. – 335 с.
2. ЦГНТА Украины, ф. 47, оп. 2, ед. хр. 61
3. Брумфилд У., Рубл Б.. Три квадрата, Жилище в России: век XX, Архитектура и социальная история; Москва, 2002. – 192 с.
4. Лейбфрейд А.Ю., Полякова Ю.Ю. Харьков. От крепости до столицы: Заметки о старом городе. – Харьков: Фолио, 2001. – 335 с.
5. До історії міста Харкова будівництво, промисловість, наука: науковий довід. вид./ - Харків: СПД ФО Яковлева Г.Г.-2004. -96 с.:іл. ISBN 966-96353-6-5
6. Лейбфрейд А.Ю., Полякова Ю.Ю. Харьков. От крепости до столицы: Заметки о старом городе. – Харьков: Фолио, 2001. – 335 с.
7. Тиц А.А., Шпара П.Е. Харьков: архитектурно-исторический очерк. – К.: Будівельник, 1983, 230 с., ил.
8. Рябушин А.В. Гуманизм советской архитектуры.- М.: Стройиздат, 1986 – 376 с., ил.
9. Харківський пролетар -1927. – 6 квітня
10. Харківський пролетар -1927. – 23 квітня
11. Харкову – 350 років: історичні аспекти та погляд на сучасні проблеми : матеріали наук.-практ. конф. (20 квіт. 2004 р.). Ч. 1 / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; уклад.: Е. І. Романова, Л. В. Хлесткова. – Харків, 2004. – 199 с

12. До історії міста Харкова будівництво, промисловість, наука: науково-довід. вид./ - Харків: СПД ФО Яковлева Г.Г.-2004. -96 с.:іл. ISBN 966-96353-6-5.
13. ГАХО, Р-408, оп. 8, ед.хр.103
14. ЦГАНТ України, ф.47, оп.2, ед. хр.99
15. Тиц А.А., Шпара П.Е. Харьков: архитектурно-исторический очерк. – К.: Будівельник, 1983, 230 с., ил.

Аннотация.

В статье рассмотрена эволюция программ жилищного строительства 1917-1934 гг., когда Харьков был столицей Украины. Выявлены пять этапов развития жилищного строительства.

Ключевые слова: Программа развития города, жилищная программа, жилищные кооперативы, рабочий поселок, дом-коммуна, жилкомбинат.

Summary.

The article considers the evolution of the housing construction programs of 1917-1934, when Kharkov was the capital of Ukraine. Five stages of development of housing construction are revealed.

Key words: City development program, housing program, housing cooperatives, settlement for workers, communal house, housing factory.